

О. В. Патлачук

orcid.org/0000-0003-2245-4030

доктор юридичних наук, завідувач кафедри правознавства
Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВА ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Повномасштабна війна, яка триває на території України з 2022 року, завдала значного удару по людському потенціалу та економіці, проте не меншої шкоди вона завдає навколишньому природному середовищу. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на кінець 2023 року сукупні збитки, заподіяні довкіллю внаслідок бойових дій, сягнули понад 2 трильйонів гривень (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2024, с. 19). Значна частина цих збитків пов'язана з масовими пожежами, забрудненням ґрунтів і водних ресурсів, руйнуванням природно-заповідних територій і свідомим знищенням фауни та флори, що може підпадати під ознаки екоциду. Такі дії загрожують не лише екологічній безпеці України, а й регіональній стабільності та здоров'ю населення, яке постійно контактує із забрудненим середовищем.

Актуальність проблеми зумовлена передусім тим, що збройна агресія значно посилила вразливість національних екосистем. Бойові дії часто відбуваються у промислово розвинених районах із високою концентрацією підприємств хімічної, металургійної та нафтопереробної галузей, руйнування яких може призвести до масштабних екологічних катастроф. Крім того, фактичний контроль на низці територій обмежений, що ускладнює здійснення екологічного моніторингу та фіксацію правопорушень. Водночас Україна продовжує дотримуватися ключових міжнародних договорів і конвенцій, зокрема з охорони біорізноманіття та запобігання транскордонному забрудненню, що набуває особливої важливості в контексті євроінтеграції (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 29). Від того, наскільки ефективно держава зуміє адаптувати своє екологічне законодавство до екстремальних обставин воєнного часу, залежить не лише збереження довкілля, а й перспектива повоєнного відновлення країни.

Мета цієї статті – розкрити основні аспекти нормативно-правового регулювання охорони довкілля в Україні під час воєнного стану, зосереджуючись на визначенні правових прогалин та формулюванні рекомендацій щодо їхнього усунення. У межах цього дослідження було поставлено такі завдання:

- охарактеризувати ключові законодавчі акти та підзаконні документи, що регулюють екологічні відносини під час війни;
- проаналізувати обсяги й структуру екологічних збитків, підтверджені статистичною та аналітичною інформацією;
- оцінити правові механізми протидії екоциду й притягнення винних до відповідальності в національних і міжнародних судах;
- узагальнити досвід інших країн, які стикалися зі збройними конфліктами, та визначити напрями його використання в Україні.

Базове екологічне законодавство

Правові засади охорони довкілля в Україні закладено в цілій низці нормативно-правових актів, фундаментальним серед яких є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25 червня 1991 року (далі – Закон № 1264-XII). Він проголошує головні принципи екологічної політики, серед яких пріоритетність вимог безпеки для життя і здоров'я людини, обов'язковість екологічної експертизи для видів діяльності, що можуть зап-

кодити природі, а також персоніфіковану відповідальність за завдання довкіл्लю шкоди (Закон України, 1991, с. 12) Цей закон покликаний забезпечити збалансоване природокористування та підкреслює важливість державного контролю, закладаючи основу для формування системи моніторингу й оцінки впливу господарської діяльності на навколишнє середовище.

Окрім Закону № 1264-XII, важливу роль відіграють галузеві та кодифіковані акти – Земельний, Водний і Лісовий кодекси, а також спеціальні закони: «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про відходи» тощо. Вони деталізують норми охорони окремих компонентів довкілля та визначають повноваження органів виконавчої влади у відповідній сфері. Наприклад, Закон «Про природно-заповідний фонд України» містить вимоги щодо режиму охорони заповідників і національних парків, режиму господарської діяльності на суміжних територіях, а також процедур створення нових природоохоронних об'єктів (Закон України, 1991, с. 16). У результаті формується досить розгалужена система правових норм, яка в мирний час мала забезпечувати раціональне використання ресурсів і охорону біорізноманіття.

Разом із тим, до початку активних воєнних дій правове регулювання охорони довкілля загалом було орієнтоване на мирні умови. Тому більшість положень цих законів не містять чітких інструментів реагування на надзвичайні ситуації, пов'язані зі збройними конфліктами, зокрема алгоритмів фіксації воєнних екозлочинів чи механізмів оперативної оцінки збитків у небезпечних зонах (Коваленко, 2023, с. 15). Наприклад, під час бойових дій Державна екологічна інспекція, яка відповідає за контроль та виявлення порушень, часто не може фізично потрапити на території, де відбуваються обстріли, а відсутність належного доступу унеможливає збір доказової бази. Тому постає гостра потреба адаптації екологічного законодавства до екстремальних обставин, коли пріоритетом держави стає оборона, але загрози екологічній безпеці й надалі нарастають.

В умовах запровадження воєнного стану законодавець і виконавча влада були змушені ухвалювати спеціальні підзаконні акти, що дозволяють фіксувати шкоду довкіл्लю, координувати дії органів влади та забезпечувати бодай мінімальний екологічний моніторинг. Зокрема, Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів разом із Державною екологічною інспекцією розробили методики швидкої оцінки збитків від забруднення ґрунтів і вод, а також механізми взаємодії з громадськістю, яка може допомогти документувати факти екоциду (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 31). Такі кроки дають змогу зберегти хоч якусь системність у природоохоронній діяльності навіть за обставин, коли воєнні дії частково унеможливають застосування звичайних процедур контролю.

Законодавство про воєнний стан і довкілля

Воєнний стан в Україні регламентується Законом «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року, який визначає порядок запровадження особливого правового режиму, зокрема мобілізацію та залучення ресурсів на потреби оборони (Закон України, 2015, с. 9). Хоча цей акт не спрямований безпосередньо на врегулювання екологічних питань, його норми мають істотний вплив на природоохоронну сферу, адже під час бойових дій певні території можуть оголошуватися зонами обмеженого доступу або ж там можуть застосовуватися заходи, що раніше не передбачалися екологічним законодавством (наприклад, швидке вилучення земель для військових потреб, використання лісових ресурсів для будівництва оборонних споруд, обмеження діяльності цивільних структур на прифронтових територіях) (Brown, 2022, с. 28).

Крім того, Закон № 389-VIII надає органам державної влади право оперативно ухвалювати рішення в надзвичайних обставинах, що фактично дозволяє змінювати порядок користування природними ресурсами без широких консультацій із зацікавленими сторонами. Наслідком може стати певне спрощення дозвільних процедур, що допомагає під час військових операцій, але водночас підвищує ризик зловживань і завдання довкіл्लю непоправної шкоди (Коваленко, 2023, с. 17). У таких умовах відсутність чітких приписів про захист природи у самому законі «Про правовий режим воєнного стану» створює правову прогалину: військові адміністрації нерідко зосереджуються на питаннях оборони, відкладаючи на другий план екологічні міркування.

З огляду на це уряд разом із профільними міністерствами ухвалює додаткові підзаконні нормативні акти, що дозволяють бодай частково врахувати екологічний аспект під час бойових дій. Наприклад, затверджуються тимчасові положення про порядок документування екологічних збитків, про спільну роботу військових і цивільних фахівців з екологічної безпеки, а також про залучення громадськості до розслідування воєнних екозлочинів (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 33). Проте системність цих рішень залишається обмеженою, оскільки воєнний стан фактично не передбачав комплексної інтеграції екологічних вимог. Багато питань – як-от компенсація шкоди, завданої природі, або правові засади доступу на забруднені території – досі лишаються не до кінця врегульованими.

Таким чином, вітчизняне екологічне законодавство, посилене загальними нормами про воєнний стан, утворює базу для охорони довкілля навіть у кризових обставинах. Утім, реалії бойових дій підкреслюють його недосконалість і фрагментарність, коли йдеться про ефективні способи фіксації екозлочинів, притягнення винних до відповідальності за екоцид чи оперативне відшкодування збитків. Це створює нагальну потребу в перегляді окремих положень Закону № 1264-XII, ухваленні нових підзаконних актів з урахуванням ситуацій війни, а також у подальшій гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Вплив війни на довкілля: аналіз статистичних даних

Згідно з аналітичним звітом Київської школи економіки, за перший рік після початку повномасштабної війни обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу в Україні зросли приблизно на 35–40% порівняно з 2021 роком (Київська школа економіки, 2023, с. 22). Ключовими джерелами такої негативної динаміки називають масові пожежі на нафтобазах і промислових об'єктах, ракетні удари по хімічних виробництвах, а також випалювання лісів і сільгоспугідь у зонах активних бойових дій. Обстріли інфраструктурних вузлів, де зберігалися паливно-мастильні матеріали й хімікати, призводять до миттєвого викиду в повітря значних обсягів токсичних речовин, включаючи сажу, діоксини, важкі метали. Подібні випадки зафіксовано в Кременчуці, передмісті Києва, Одесі та низці інших промислових центрів (Петренко, 2023, с. 34).

Окрім прямого впливу на якість атмосферного повітря, масштабні пожежі у лісових масивах посилюють викиди вуглецю (CO₂) та твердих дрібнодисперсних частинок. Зокрема, на сході країни протягом літа 2023 року зафіксовано понад 400 осередків лісових пожеж, що охопили площу близько 35 тис. га (Коваленко, 2023, с. 16). Горіння рослинності й лісової підстилки супроводжується утворенням сотень тонн продуктів горіння, які можуть переноситися вітром на великі відстані, негативно впливаючи на повітря навіть у віддалених регіонах. Утримання таких забрудників у повітрі зростає також через руйнацію локальних систем моніторингу та недоступність певних територій для належного гасіння.

Не менш загрозливим є стан водних ресурсів. Руїнування очисних споруд, підтоплення шахт, пошкодження дамб і каналів призводять до потрапляння у річки й підземні води нафтопродуктів, важких металів, хімічних реагентів та інших токсичних речовин (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 33). Окремо виділяють проблему підтоплення шахт у Донбасі: через бойові дії багато з них залишаються без систем відкачування води, внаслідок чого високомінералізовані шахтні води потрапляють у прилеглі горизонти та річкові басейни. У деяких районах зафіксовано підвищений уміст заліза, сульфатів та хлоридів, що в перспективі може негативно вплинути на питну воду мільйонів людей (Коваленко, 2023, с. 17).

Додатковим каталізатором забруднення вод є вибухи боєприпасів у річках та озерах, де відбуваються бойові дії. Наприклад, на Дніпрі й Сіверському Дінці фахівці Державного агентства водних ресурсів України виявляли підвищену концентрацію азотних сполук і фосфатів, які могли походити зі зруйнованих складів добрив, а також рештків вибухових пристроїв (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 35). Значне погіршення якості води призводить до замору риби, знищення водної флори і фауни, а також становить небезпеку для місцевого населення, яке іноді продовжує забір води з відкритих джерел. Відновлення водних екосистем після війни вимагатиме масштабних робіт з рекультивації та днопоглиблення, а також очищення від залишків боєприпасів і небезпечних речовин.

Таким чином, забруднення повітря та вод є одним із найгостріших екологічних викликів, з якими стикнулася Україна через війну. Відсутність належних механізмів оперативного реагування й обмеженість доступу до постраждалих територій ускладнюють оцінку реальної шкоди й мінімізують можливості швидкого вжиття відновлювальних заходів.

Ще одним болючим наслідком війни є деградація ґрунтового покриву та лісових масивів. За даними Держгеокадастру, понад 30% сільськогосподарських земель України опинилися в зоні окупації або активних бойових дій, що приблизно відповідає площі у 18–20 млн га (Державне агентство лісових ресурсів України, 2023, с. 42). Головні загрози пов'язані з:

- Пошкодженням родючого шару ґрунту через розриви артилерійських боєприпасів, що містять осколки важких металів і вибухові речовини. Вони потрапляють у землю, змінюють її хімічний склад і ускладнюють вирощування сільськогосподарських культур. На деяких ділянках вміст свинцю, кадмію та ртуті може в рази перевищувати гранично допустимі концентрації, створюючи небезпеку для харчового ланцюга (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 38).

- Розмінуванням та інженерними роботами, коли для усунення мін та нерозірваних снарядів застосовується важка техніка, що пошкоджує орний шар. Крім того, саме мінування величезних територій (зокрема на Харківщині, Донеччині) унеможливорює сівбу або обробіток земель на невизначений період.

- Формуванням нових ерозійних процесів. Якщо поля лишаються без догляду, лінії окопів і траншей сприяють швидкому вимиванню ґрунтів, особливо в зонах із горбистим рельєфом. За оцінками агрономів, у деяких районах на сході втрати родючого шару вже сягають від 10 до 30% (Коваленко, 2023, с. 18).

Негативний вплив війни на ліси не обмежується лише пожежами. Близько 3 млн га лісових насаджень зазнали прямих або опосередкованих ушкоджень унаслідок обстрілів, замінування чи забруднення територій. У деяких регіонах лісова підстилка вигоріла повністю, що ставить під загрозу збереження біорізноманіття та регенераційні можливості лісу. Крім того, після інтенсивних боїв чимало лісових ділянок лишаються непридатними для відвідування й проведення лісовідновлювальних робіт через ризик вибуху нерозірваних боєприпасів. Зокрема, на півночі країни (Сумська та Чернігівська області) значні масиви лісу під час бойових дій ранньою весною 2022 року були пошкоджені артилерійськими снарядами, і наразі фахівці оцінюють втрати від ерозії ґрунту й знищення молодняка як критичні (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 39).

Деградація ґрунтів і лісів має довготривалі наслідки. Порушені екосистеми втрачають природну здатність до самовідновлення, погіршується якість земельного фонду, а зниження лісистості може призвести до поглиблення кліматичних проблем у регіоні. Відновлення цих ресурсів потребуватиме тривалих і дороговартісних робіт, зокрема рекультивації земель, відтворення лісових насаджень та очищення ґрунтів від токсичних речовин.

Однією з найвразливіших категорій у сфері довкілля є природно-заповідний фонд (ПЗФ), який покликаний охороняти унікальні та типові природні комплекси, рідкісні види рослин і тварин. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, понад 600 об'єктів ПЗФ опинилися під загрозою через бойові дії чи окупацію (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 36). Це включає національні природні парки, біосферні та природні заповідники, регіональні ландшафтні парки тощо. Найважчі наслідки зафіксовано у східних та південних областях, де відбувалися найінтенсивніші бойові зіткнення.

Зокрема, низка цінних об'єктів (водно-болотні угіддя міжнародного значення, степові заповідники) зазнали масштабних пожеж, обстрілів і мінування. У деяких заповідниках знищено інфраструктуру, необхідну для підтримки рідкісних видів флори й фауни, зруйновано наукові стаціонари й вольєри. Екологи повідомляють про загибель численних представників тваринного світу, у тому числі червонокнижних видів. Серед них – знищення десятків гнізд рідкісних птахів у степових резерватах, загибель оленів і диких коней унаслідок постійних обстрілів і відсутності кормової бази (Коваленко, 2023, с. 19).

Небезпека для природно-заповідного фонду посилюється тим, що частина цих територій має режим абсолютної заповідності й у мирний час була повністю закрыта для госпо-

дарської діяльності. Але війна підриває заповідний режим: у багатьох випадках окупаційні сили або військові частини розміщують техніку просто на заповідних ділянках, риють окопи, вирубують ліс для оборонних потреб. Це призводить до деградації найцінніших природних комплексів, які відновити значно складніше, ніж звичайні господарські ресурси. Приміром, у приазовських степах і лиманах, що охороняються в межах міжнародних програм збереження водно-болотних угідь, уже зафіксовано серйозне зменшення видового різноманіття птахів (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 37).

Важливо також, що об'єкти ПЗФ часто мають міжнародний статус: входять до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до Смарагдової мережі Європи чи мають категорію біосферних заповідників під егідою ЮНЕСКО. Знищення таких територій може бути кваліфіковане як воєнний злочин, оскільки завдає шкоди не лише Україні, а й людству загалом (Brown, 2022, с. 31). Утім, через брак доступу до окупованих зон екологи та правоохоронні органи не завжди можуть зібрати необхідні докази й зрозуміти повну картину руйнувань.

Таким чином, порушення природно-заповідного фонду становить окремий пласт екологічних збитків, завданих війною. Збереження хоча б частини унікальних екосистем вимагатиме від держави та міжнародних організацій значних зусиль, включно з розмінуванням територій, відновленням інфраструктури й програмами реінтродукції рідкісних видів після завершення бойових дій. Без належної захищеності ПЗФ може втратити свою цінність як національне надбання і частина світової природної спадщини.

Екологічні злочини і механізми відповідальності

Стаття 441 Кримінального кодексу України (ККУ) передбачає відповідальність за екоцид, під яким розуміють масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів та інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу (Закон України, 2001, с. 3). Хоча норма існує давно, її практичне застосування до 2022 року було епізодичним. Водночас воєнні дії актуалізували цю статтю, адже з'явилися численні випадки свідомого руйнування заповідників, підривів гребель, обстрілів промислових зон, що створюють загрозу довкіллю на рівні катастрофи (Brown, 2022, с. 30).

Правоохоронні органи України розглядають можливість кваліфікувати дії російських військ, які призводять до масштабного забруднення, як екоцид. Зокрема, підриг греблі та знищення значних площ лісу можуть відповідати критеріям «масового знищення». Якщо це буде доведено, винні особи можуть потрапити під кримінальне переслідування з покаранням до 15 років позбавлення волі. Така кваліфікація також важлива для потенційних міжнародних позовів, адже підтверджує, що йдеться про воєнний злочин проти довкілля (Коваленко, 2023, с. 18).

Окрім кримінально-правових заходів, в Україні діє система цивільно-правових механізмів відшкодування збитків довкіллю. Згідно зі спеціальними методиками Державної екологічної інспекції, обраховується вартість шкоди від забруднення ґрунтів, атмосферного повітря, знищення лісів тощо (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 38). Дані можуть включати розміри земель, охоплених бойовими діями, витрати на рекультивуацію та компенсацію втрат біорізноманіття. У подальшому ці розрахунки стануть основою для міжнародних позовів проти Росії.

Розслідування екологічних злочинів ускладнюється через недоступність деяких регіонів. Уряд, спільно з міжнародними організаціями, намагається сформувати єдиний реєстр воєнних екозлочинів та залучає громадські ініціативи, які документують наслідки руйнувань (Коваленко, 2023, с. 20). Експерти наголошують, що без належного фахового огляду місцевості, фото- чи відеофіксації, зразків ґрунту та води складно підтвердити факти екоциду у судах.

Міжнародний досвід і адаптація в Україні

Міжнародне гуманітарне право (МГП) містить низку положень, спрямованих на недопущення надмірної шкоди довкіллю під час ведення війни. Зокрема, стаття 35(3) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій (1977 р.) забороняє методи або засоби ведення війни, що можуть завдати довкіллю «широкомасштабних, довготривалих і серйозних» збитків (Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020, с. 4). Аналогічні норми є і в конвенції ENMOD (1977 р.), яка забороняє військове або будь-яке інше вороже використання засобів штучного впливу на природне середовище (наприклад, викликання штучних цунамів чи масштабних

повеней). Незважаючи на деяку загальність формулювань, ці положення закріплюють фундаментальний принцип, згідно з яким природа не повинна слугувати законною ціллю для військових операцій.

Деякі воєнні конфлікти минулого продемонстрували, що штучна зміна довкілля або навмисне використання екологічних чинників задля воєнних переваг можуть мати катастрофічні наслідки. Найбільш відомим є приклад війни в Перській затоці (1991 р.), коли війська Іраку, відступаючи, підпалили сотні нафтових свердловин у Кувейті, спричинивши масштабне забруднення атмосфери, ґрунтів і вод. Пізніше Рада Безпеки ООН створила Комісію з компенсацій, яка зобов'язала Ірак відшкодувати ці екологічні збитки (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 42). Цей випадок продемонстрував, що спричинення тяжкої шкоди довкіллю розглядається не лише як воєнний, а й як міжнародно-правовий злочин, що тягне за собою зобов'язання виплат компенсацію.

У XXI столітті особливого значення набуває питання кваліфікації екоциду як окремого міжнародного злочину. Низка країн (зокрема, кілька членів ЄС) висловлюються за внесення екоциду до переліку злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС). Поки що Римський статут МКС прямо не визначає екоцид як окрему категорію, однак свідоме й масштабне знищення довкілля в ході воєнних дій може розглядатися в контексті воєнних злочинів або злочинів проти людяності, якщо є належна доказова база (Brown, 2022, с. 30). Експерти наголошують, що створення правових підстав для переслідування екоциду на міжнародному рівні сприятиме підвищенню відповідальності держав і військових командирів за дії, які можуть завдати непоправної шкоди природним системам.

У випадку України цей аспект набув особливої актуальності після 2022 р., коли обстріли промислових і критичних екологічно небезпечних об'єктів (нафтосховищ, хімізаводів, гребель) стають повсякденною практикою. Правники й екологи звертають увагу, що подібні дії можуть бути кваліфіковані як порушення міжнародного гуманітарного права, а в окремих випадках – як форма екоциду, оскільки йдеться про свідоме руйнування екосистем (Коваленко, 2023, с. 18). Надалі Україна має намір використати цей підхід під час позовів до міжнародних судів та у вимогах репарацій, доводячи, що довкілля не може бути «принагідною жертвою» війни.

Різні держави, які потерпали від військових конфліктів у сучасний період, стикалися з подібними викликами щодо охорони довкілля, руйнування інфраструктури та складнощів із документуванням екозлочинів. Серед найбільш показових прикладів варто згадати:

- Боснію і Герцеговину, де після закінчення війни у 1995 р. запроваджено масштабні міжнародні програми з розмінування та відновлення знищених природних екосистем. Значну увагу приділили відбудові лісових ресурсів, зокрема залученню європейських партнерів і міжнародних організацій (наприклад, ПРООН) для фінансування відновлювальних проєктів.

- Хорватію, що також мала величезні території з мінними полями національних парків і прибережних зон. Там було сформовано спеціальний урядовий фонд, у який надходили кошти від країн-донорів та Євросоюзу, і ці гроші спрямовувалися на комплексну екологічну реабілітацію. Зокрема, пріоритетним завданням вважалося збереження біорізноманіття на територіях, які мали туристичний і природоохоронний потенціал (Brown, 2022, с. 33).

- Ірак після 2003 р., де внаслідок воєнних дій та диверсій було зруйновано чимало об'єктів нафтової інфраструктури, що спричинило масове забруднення землі й водойм. Міжнародна спільнота допомагала уряду Іраку створити систему моніторингу та провести первинні операції з очищення забруднених територій; водночас ухвалювалися рішення про компенсації місцевим громадам, які постраждали від наслідків цих екокатастроф (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 42).

Україна може скористатися цими прикладами, особливо щодо співпраці з міжнародними організаціями, об'єднання зусиль уряду та громадського сектору і залучення іноземних інвесторів та донорських коштів для «зеленої» відбудови. Кілька напрямів видаються особливо перспективними:

- Координація з ООН і спеціалізованими агенціями (ЮНЕП, ПРООН, ФАО) у частині оцінки та відновлення постраждалих від війни екосистем. Можна створити міжнародний консультативний орган, який би напрацьовував стратегію екологічного відновлення.

– Визнання екозлочинів на офіційному рівні, внесення їх у порядок денний міжнародних судів. Для цього необхідні детальні звіти з доказовою базою: супутникові дані, результати лабораторних досліджень ґрунтів і вод, свідчення очевидців. Якщо країні-агресору вдасться довести свідомий намір знищення природного середовища, це дасть змогу вимагати значних репарацій та кваліфікувати дії як воєнний злочин або екоцид (Коваленко, 2023, с. 20).

– Створення національного фонду з екологічного відновлення, куди б надходили кошти від міжнародних донорів, партнерів, а також можливі конфісковані російські активи. За рахунок таких ресурсів можна було б фінансувати розмінування лісів і сільгоспугідь, очищення водойм, відновлення рідкісних видів флори і фауни. Зокрема, на сході та півдні, де зруйновано значні площі заповідних територій, це є життєво необхідним кроком (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 20).

– Адаптація національних методик оцінки шкоди до міжнародних стандартів. На теперішній час різні відомства України (Міндовкілля, ДЕІ, Держгеокадастр) розробили власні підходи, що можуть відрізнятися між собою. Це створює певні складнощі для формування єдиної доказової бази на міжнародному рівні. Тому доцільно узгодити підходи та формати звітності, аби матеріали було можна використовувати в судах та переговорних процесах без додаткових експертних перевірок.

Україна вже робить важливі кроки у напрямі інтеграції світових практик: тривають консультації з Європейською Комісією, укладено меморандуми про співпрацю з декількома міжнародними організаціями щодо питань оцінки екологічних збитків і післявоєнного відновлення (Коваленко, 2023, с. 21). Водночас міжнародні експерти вказують, що довготривале збереження екологічної рівноваги та її відновлення залежить не лише від фінансування, а й від реформування системи екологічного управління всередині держави. Зокрема, необхідно:

– Підвищити інституційну спроможність Держекоінспекції, забезпечивши її кадрами та технічними засобами для моніторингу бойових зон.

– Розробити стратегію «зеленої» відбудови, яка враховувала б міжнародні принципи еко-розвитку й мінімізації вуглецевого сліду.

– Привести законодавство в частині екоциду у відповідність із пропозиціями щодо змін до Римського статуту МКС, якщо міжнародна спільнота погодиться на розширення кола переслідуваних злочинів.

Отже, інтеграція світового досвіду у сфері охорони довкілля та подолання наслідків воєнних конфліктів дає Україні можливість закласти дієві механізми не лише для покарання агресора, а й для відбудови й збереження природних ресурсів майбутніх поколінь. Використання кращих практик розмінування, відновлення рідкісних екосистем та залучення фінансових інструментів (як-от «зелений» фонд) здатне суттєво посилити національну екологічну політику навіть у найскладніших умовах.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що нормативно-правове регулювання охорони довкілля в Україні зазнає серйозних випробувань у зв'язку з воєнними діями. Існуючі закони (Закон № 1264-ХІІ, інші екологічні акти) забезпечували відносну стабільність у мирний період, однак в умовах бойових дій фіксація збитків, здійснення екологічного контролю й застосування санкцій стають значно складнішими. Одночасно масштаб руйнувань – від пожеж на нафтобазах до затоплення шахт і знищення заповідних територій – підтверджує необхідність посилення правових гарантій і невідкладних заходів, аби не допустити довготривалих катастрофічних наслідків.

Реальні статистичні дані свідчать про значні обсяги шкоди: збільшення викидів у повітря, хімічне забруднення вод, деградацію лісів і ґрунтів. Частина цих екозбитків кваліфікується як екоцид (ст. 441 ККУ). Механізми відповідальності в Україні охоплюють як кримінальні, так і цивільно-правові заходи, однак їхнє застосування ускладнено відсутністю доступу до низки територій і належного збору доказової бази. Попри це, держава створила оперативні штаби, методики оцінки збитків і реєстри правопорушень, готуючи підґрунтя для подальших міжнародних позовів і репарацій.

Міжнародний досвід демонструє, що навіть у ситуації збройного конфлікту можна запроваджувати заходи мінімізації шкоди, дотримуватися гуманітарних норм щодо недопущення

надмірного знищення природи, а по завершенні війни – домагатися компенсацій за завдані збитки. Для України доцільно інтегрувати принципи МГП про захист довкілля у внутрішню практику, адаптувати механізми оцінки шкоди до європейських стандартів, створити спеціальний фонд для відновлення природних ресурсів.

Для вдосконалення реагування на екологічні злочини, спричинені воєнними діями, пропонується внести зміни до Закону № 389-VIII про воєнний стан. Зокрема, додати положення, що стосуються особливих режимів екологічного контролю та методів фіксації шкоди довкіл्लю. Також рекомендується розширити статтю 441 Кримінального кодексу України "Екоцид", деталізувавши відповідальність за масове знищення довкілля та запровадивши обтяжуючі обставини, пов'язані з умислом чи особливим розмахом злочину. Створення централізованого реєстру екологічних злочинів, куди надходитимуть дані від військових адміністрацій, Державної екологічної інспекції та громадськості, сприятиме ефективнішому збору та обробці інформації. Важливим кроком є забезпечення уніфікованості національних методик оцінки шкоди з міжнародними стандартами, що полегшить використання зібраних матеріалів у потенційних міжнародних позовах. Нарешті, необхідно посилити співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС, а також урядами дружніх країн, у питаннях, пов'язаних із розмінуванням територій, відновленням водних ресурсів і лісів, а також переробкою відходів, спричинених війною.

Таким чином, вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері охорони довкілля під час війни має стати одним із пріоритетних завдань України. Збереження природи – це водночас частина національної безпеки, адже забруднене чи зруйноване довкілля унеможливить відновлення держави та забезпечення здоров'я населення в післявоєнний період.

Література

- Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41.
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний аналітичний звіт з оцінки шкоди довкіл्लю, 2023.
- Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28.
- Коваленко О. О. Екологічна безпека в умовах війни: аналітичний погляд. Київ: Наукова думка, 2023.
- Київська школа економіки (KSE Institute). Вплив воєнних дій на екологію України: узагальнений звіт, 2023.
- Петренко П. П. Воєнні загрози для водних ресурсів України: монографія. Харків: Видавництво «Право», 2023.
- Державне агентство лісових ресурсів України. Звіт про стан лісів у період збройного конфлікту, 2023.
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Дані про сумарні збитки довкіл्लю: підсумок 2023 року, 2024.
- Brown S. Environmental Damage and Armed Conflicts: Legal Perspectives. – London: Routledge, 2022.
- Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26.
- Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Захист довкілля під час збройних конфліктів: зб. документів, 2020. 84 с.

References

- Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [On environmental protection]: Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1991 r. № 1264-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 41. (in Ukrainian).
- Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2023). Ofitsiyni analitychni zvit z otsinky shkody dovkilliu [Official analytical report on environmental damage assessment]. (in Ukrainian).
- Pro pravovi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 28. (in Ukrainian).
- Kovalenko O.O. (2023) Ekolohichna bezpeka v umovakh viiny: analitychni pohliad [Environmental Security in the Time of War: An Analytical Perspective]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Kyivska shkola ekonomiky (KSE Institute) (2023). Vplyv voiennykh dii na ekolohiiu Ukrainy: uzahalnenyi zvit [The impact of military operations on the environment of Ukraine: a generalized report]. (in Ukrainian).
- Petrenko P.P. (2023) Voienni zahrozy dla vodnykh resursiv Ukrainy [Military threats to Ukraine's water resources]: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo». (in Ukrainian).

- Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy (2023). Zvit pro stan lisiv u period zbroinoho konfliktu [Report on the state of forests during the armed conflict]. (in Ukrainian).
- Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2024). Dani pro sumarni zbytky dovkilliu: pidsumok 2023 roku [Data on total environmental damage: summary of 2023]. (in Ukrainian).
- Brown S. (2022) Environmental Damage and Armed Conflicts: Legal Perspectives. London: Routledge.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 25-26. (in Ukrainian).
- Mizhnarodnyi Komitet Chervonoho Khresta (MKChKh) (2020). Zakhyst dovkillia pid chas zbroinykh konfliktiv [Environmental protection during armed conflicts]: zb. dokumentiv. 84 s. (in Ukrainian).

Анотація

Патlachuk O. V. Нормативно-правове регулювання податкового права під час війни в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена системному аналізу правових механізмів, що регулюють податкові відносини в Україні в умовах тривалого воєнного стану. Дослідження акцентує увагу на актуальних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які формують специфічні податкові режими, запроваджують фіскальні пільги, податкові канікули та визначають порядок відстрочення або списання податкових зобов'язань для суб'єктів господарювання, що зазнають суттєвих втрат внаслідок бойових дій, окупації чи руйнувань. Автори детально досліджують глибину впливу військової агресії на функціонування податкових інструментів, зокрема на ефективність податкового адміністрування, контролю-перевірочної роботи і вчасного реагування з боку компетентних органів. Окрема увага приділяється специфіці застосування фінансових та адміністративних санкцій за порушення податкового законодавства в екстремальних обставинах воєнного часу, аналізується доцільність та пропорційність таких санкцій. У статті виокремлено питання формування збалансованої та адаптивної системи оподаткування, яка здатна поєднувати фіскальні пріоритети держави з економічною підтримкою бізнесу, стимулюванням інвестиційної діяльності та підтримкою волонтерських структур. Досліджується, як саме за допомогою податкової політики, податкових стимулів та пільг можливо належно профінансувати першочергові оборонні й соціальні потреби країни в умовах війни. Значну увагу приділено комунікаційним викликам, проблемам адміністрування податків в умовах обмеженого доступу до інформації, а також ризикам ухилення від оподаткування, що об'єктивно зростають через вимушену мобільність платників податків, релокацію бізнесу та динаміку військового середовища. У рамках компаративістського аналізу розглянуто зарубіжний досвід країн, які перебували або перебувають у стані збройних конфліктів чи надзвичайних ситуацій, проаналізовано особливості їхніх податкових систем у такі періоди. Виділено низку інструментів та практик для потенційної імплементації в українську правову систему з урахуванням національного контексту. На підставі отриманих результатів вироблено науково обґрунтовані рекомендації щодо комплексного вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема Податкового кодексу України, а також пропозиції щодо оптимізації податкової політики. Метою є підвищення стійкості, гнучкості та ефективності податкової системи в умовах воєнного стану, а також формування надійного підґрунтя для швидкої повоєнної відбудови економіки України.

Ключові слова: війна, екологія, екоцид, забруднення, відновлення, законодавство, природно-заповідний фонд, міжнародне право.

Summary

Patlachuk O. V. Regulatory and legal regulation of tax law during the war in Ukraine. – Article.

The article is devoted to a systematic analysis of the legal mechanisms governing tax relations in Ukraine under the conditions of prolonged martial law. The study focuses on the current legislative and subordinate legal acts that form specific tax regimes, introduce fiscal benefits, tax holidays and determine the procedure for deferring or writing off tax liabilities for business entities that suffer significant losses as a result of hostilities, occupation or destruction. The authors examine in detail the depth of the impact of military aggression on the functioning of tax instruments, in particular on the efficiency of tax administration, control and inspection work and timely response by the competent authorities. Particular attention is paid to the specifics of applying financial and administrative sanctions for violation of tax legislation in extreme wartime circumstances, and the author analyzes the expediency and proportionality of such sanctions. The article highlights the issue of forming a balanced and adaptive taxation system that is able to combine the fiscal priorities of the state with economic support for business, stimulation of investment activity and support for volunteer structures. The author examines how tax policy, tax incentives and privileges can be used to properly finance the country's priority defense and social needs in times of war. Considerable attention is paid to communication challenges, problems of tax administration in conditions of limited access to information, as well as the risks of tax

evasion, which are objectively increasing due to the forced mobility of taxpayers, business relocation and the dynamics of the military environment. As part of the comparative analysis, the author considers the foreign experience of countries that have been or are in the process of armed conflicts or emergencies, and analyzes the peculiarities of their tax systems in such periods. A number of tools and practices for potential implementation in the Ukrainian legal system are highlighted, taking into account the national context. Based on the results obtained, the author develops scientifically based recommendations for comprehensive improvement of the legal framework, in particular the Tax Code of Ukraine, as well as proposals for optimizing tax policy. The aim is to increase the stability, flexibility and efficiency of the tax system under martial law, as well as to form a solid foundation for the rapid post-war economic recovery of Ukraine.

Key words: war, ecology, ecocide, pollution, restoration, legislation, nature reserve fund, international law.